

บทที่ 2 แนวคิดและทฤษฎี

เนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อศึกษาถึงการก่อตัวและพัฒนาการของการก่อกำเนิดขององค์กรประชาชนในนาม "สงขลาประชาคม" ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร มีปัจจัยอะไรที่ส่งผลให้ประชาชนและองค์กรต่างๆ เข้ามารวมตัวกันจัดตั้งและดำเนินการทำงานในลักษณะเช่นนั้น และเพื่อที่จะตอบคำถามในการวิจัยที่ได้ระบุไว้ การศึกษาในครั้งนี้จึงกำหนดกรอบแนวคิดและทฤษฎีที่จะนำมาใช้ในการวิจัยเรื่องนี้ประกอบไปด้วย

- 1.) แนวคิดเศรษฐกิจการเมือง
- 2.) แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
- 3.) แนวคิดประชาสังคม
- 4.) แนวคิดอำนาจและอิทธิพล

2.1 แนวคิดเศรษฐกิจการเมือง

ถึงแม้การศึกษาด้านเศรษฐกิจการเมือง (Political Economy) จะพัฒนามาเป็นเวลานานแล้วก็ตาม แต่การศึกษาด้านนี้หาเป็นเอกภาพไม่ ความหมายและขอบเขตในการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงและแตกต่างกันไปตามโลกทัศน์ของผู้ศึกษา และการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคม คำว่าเศรษฐกิจการเมืองจึงมีความหมายผิดแผกกันไปในหมู่นักศึกษาด้านนี้แต่ละกลุ่ม แต่ละสำนัก (Chattopadhyay, 1974 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลีम्मณี, 2542 ก : 20)

อย่างไรก็ตาม ภาพในอุดมคติของการศึกษาเศรษฐกิจการเมืองที่แท้จริงน่าจะอยู่ที่ความพยายามที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์หรือผลกระทบที่มีต่อกันระหว่างปัจจัยทางเศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อเป็นหนทางไปสู่การทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม ส่วนวิธีการศึกษาหรือมุมมองความสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนี้นั้น ยังถกเถียงกันไม่เป็นที่ยุติว่าวิธีการศึกษาแนวใดจะเป็นวิธีการศึกษาที่ดีที่สุด เหมาะสมที่สุด และช่วยให้เข้าใจถึงโลกแห่งความเป็นจริงมากที่สุด (ไชยรัตน์ เจริญสิน ोधพร, 2540 : 231) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาความหมายของเศรษฐกิจการเมือง และขอบเขตการศึกษาแนวนี้อย่างกว้างๆ อนุสรณ์ ลีम्मณี (2542 ก) เห็นว่ามีการใช้คำนี้อยู่ใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ

1.) มองเศรษฐกิจการเมืองในแง่ของการศึกษานโยบายของรัฐในด้านเศรษฐกิจ มุมมองเช่นนี้มักจะพบในนักเศรษฐศาสตร์รุ่นเก่า ซึ่งผ่านการศึกษาศรษฐกิจการเมืองแบบคลาสสิกมา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเช่นทัศนะของ Robinson (1976 : 2-3 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542 ก : 21) ซึ่งเห็นว่าเศรษฐกิจการเมืองเป็นเรื่องที่พุดถึงนโยบายสาธารณะ (public policy) ในด้านเศรษฐกิจ และเป็นการศึกษาที่เน้นการปฏิบัติในแง่สิ่งที่ควรกระทำ (prescription) มากกว่าในแง่พรรณนา (description) ดังนั้นเศรษฐกิจการเมือง จึงเป็นการศึกษาที่อิงอยู่กับปทัสถาน (normative) ไม่ใช่การศึกษาในเชิงปฏิฐาน (positive science)

อย่างไรก็ดี มิใช่มีเฉพาะนักเศรษฐศาสตร์รุ่นเก่าเท่านั้น ที่มีมุมมองในแนวนี้ จากการศึกษาพบว่า ผู้ศึกษาเศรษฐกิจการเมืองรุ่นใหม่บางคน ก็ยังมีความเห็นในลักษณะนี้เช่นกัน อาทิ Alt และ Chrystal (1983 : 54 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542 ก : 21) ซึ่งใช้คำว่าเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economics) แทนคำว่าเศรษฐกิจการเมือง มีความเห็นว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นมุ่งสนใจเกี่ยวกับสิ่งที่รัฐบาลทำไปว่าสำเร็จแค่ไหน โดยใช้หลักเกณฑ์มาตัดสินว่า นโยบายเศรษฐกิจเหล่านั้นสัมฤทธิ์ผลหรือไม่ เช่นนี้แล้วปัญหาพื้นฐานของการศึกษาศรษฐศาสตร์การเมือง จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรับผิดชอบของรัฐบาลที่มีต่อนโยบายเศรษฐกิจ

2.) มองเศรษฐกิจการเมืองในแง่การศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างความสัมพันธ์ ในแง่อำนาจที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจ มุมมองในลักษณะนี้ชี้ให้เห็นว่า สภาพการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจเกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงสร้างอำนาจในสังคม อันจะเห็นได้จากทัศนะของ Gurley (1971 : 54 – 55 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542 ก : 21) ที่เห็นว่า เศรษฐกิจการเมืองนั้นมุ่งศึกษาปัญหาเศรษฐกิจ โดยนำเอารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้การปกครอง (ruler-subject relation) ในสังคม ภายใต้สภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้พิจารณาอย่างเป็นระเบียบแบบแผน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอำนาจอันชอบธรรม (authority) ที่มีอยู่ทั่วไปนี้ ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้ง การปั่นเกลียวกัน และการเปลี่ยนแปลงในเชิงทำลายขึ้น นักเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงนำโครงสร้างอำนาจเหล่านี้มาใช้เป็นแนวหลักในการวิเคราะห์ปัญหา ในขณะที่ Nell (1978 : 95 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542 ก : 20) เห็นคล้อยกันว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองมุ่งชี้ให้เห็นว่าระบบตลาดนั้นจะกระจายรายได้ให้แก่ผู้คนมากน้อย ตามอำนาจที่มีอยู่คนที่อยู่ในชั้นที่มีอำนาจมากย่อมจะได้ประโยชน์จากระบบตลาดมากกว่าชนชั้นที่มีอำนาจต่ำ

3.) มองเศรษฐกิจการเมือง ในแง่การศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจกับกิจกรรมทางการเมือง ในทัศนะนี้เป็นการนำเอาปัจจัยทางเศรษฐกิจมาอธิบายปรากฏการณ์ทาง

การเมือง หรือใช้ปรากฏการณ์ทางการเมืองมาอธิบายปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่การนำเอาปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมืองมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมอื่นๆ การมองเศรษฐกิจการเมืองในลักษณะนี้เห็นได้จากทัศนะของ Modelski (1979 : 2 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542 ก : 22) ซึ่งได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า เป็นสาขาวิชาที่มุ่งสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างเศรษฐกิจกับการเมือง ไม่ว่าจะมองในแง่การเมืองกำหนดเศรษฐกิจหรือเศรษฐกิจกำหนดการเมือง การที่จะให้ความสำคัญแก่ปัจจัยด้านใดมากกว่ากันขึ้นอยู่กับประเด็นที่ศึกษาและข้อเท็จจริงของแต่ละกรณี เราอาจจะมุ่งสนใจเศรษฐกิจหรือการเมืองมากกว่ากันก็ได้ หรืออาจจะสนใจทั้งสองอย่าง หรือเราอาจจะไม่ใช้ทั้งสองอย่างเป็นประเด็นในการศึกษาก็ได้

ในมุมมองเดียวกัน Oppenheimer (1980) ชี้ให้เห็นต่อไปว่า เศรษฐกิจการเมืองพัฒนาขึ้นมาในลักษณะวิภาษสมณสถาน ซึ่งเป็นหัวข้อที่เกี่ยวกันทั้ง 2 ประการ คือ การเมืองกำหนดลักษณะต่างๆ ของเศรษฐกิจอย่างไร และสถาบันทางเศรษฐกิจทั้งหลายกำหนดกระบวนการทางการเมืองอย่างไร ทั้งนี้เป้าหมายของวิชานี้ก็คือ การระบุถึงความสัมพันธ์ทั้งหลายระหว่างการเปลี่ยนแปลงสถาบันทางการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสถาบันทางเศรษฐกิจ

จากมุมมองทั้งสามที่กล่าวมา หากพิจารณาอย่างกว้างๆ ต่อความหมายและขอบเขตของการศึกษาเศรษฐกิจการเมืองนั้น เราจะพบว่ามีความหลากหลายและแตกต่างกันอยู่ไม่น้อย พิจารณาเริ่มต้นจากชื่อของการศึกษาที่บางคนใช้คำว่า เศรษฐกิจการเมือง (Political Economy) บางคนใช้คำว่า เศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economics) อย่างไรก็ตามความแตกต่างที่เห็นนั้นเป็นเพียงเปลือกนอกเท่านั้น อันเป็นผลมาจากการเน้นหนักจุดใดจุดหนึ่งผิดแผกกัน หรือเกิดจากการมองประเด็นการศึกษาในมุมกว้างหรือมุมแคบเท่านั้น แต่ในสาระสำคัญแล้วการมองทั้ง 3 ลักษณะที่กล่าวมาไม่มีอะไรขัดแย้งกันในประเด็นหลักแต่อย่างใด การมองในแง่แรก เน้นหนักตรรกนโยบายเศรษฐกิจของรัฐ สำหรับการมองในแง่ที่สองนั้นให้ความสำคัญแก่โครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งทั้งสองลักษณะเป็นการมองเศรษฐกิจการเมืองเฉพาะด้าน หรือเป็นเศรษฐกิจการเมืองในความหมายอย่างแคบ ในขณะที่มุมมองที่สามนั้น เป็นการมองความหมายและขอบเขตของการศึกษาเศรษฐกิจการเมืองในมุมมองที่กว้างขวางทั้งนี้เพราะคำว่า "กิจกรรมทางการเมือง" นั้นย่อมครอบคลุมไปถึงนโยบายและกิจกรรมของรัฐในการมองแบบแรก และรวมไปถึงความสัมพันธ์และโครงสร้างอำนาจในสังคมตามลักษณะการมองแบบที่สองด้วย (อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542 ก : 22 - 23)

เพราะฉะนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงเลือกที่จะใช้เศรษฐกิจการเมืองในมุมมองที่สาม ซึ่งเป็นมุมมองที่กว้างขวาง และครอบคลุมในทัศนะของเศรษฐกิจการเมืองทั้งสามรูปแบบที่ได้กล่าวมา เป็นแนวทางในการศึกษาเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อันเป็นปัจจัยในการก่อกำเนิดองค์กรประชาชนในนาม สงขลาประชาคม ภายใต้ความหมายที่ อนุสรณ์ ลิ้มมณี (2542 ก : 23) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า เศรษฐกิจการเมือง คือ การศึกษาถึงความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างการเมืองกับเศรษฐกิจ ในฐานะที่เป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของสังคม ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาถึงอิทธิพลของปัจจัยทางการเมืองที่มีต่อเศรษฐกิจ หรือผลกระทบของปัจจัยทางเศรษฐกิจที่มีต่อการเมือง หรืออิทธิพลของทั้งสองด้านที่มีต่อเศรษฐกิจและการเมือง หรือด้านใดด้านหนึ่ง นอกจากนี้ยังอาจครอบคลุมถึงผลกระทบของเศรษฐกิจและการเมืองที่มีต่อสังคม และในบางกรณีปัจจัยทางสังคมก็อาจจะถูกนำมาพิจารณาร่วมก็ได้

2.2 แนวความคิดเรื่องขบวนการทางสังคม

แนวคิดเรื่องขบวนการทางสังคม (Social Movement) เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการพิจารณาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากเป็นแนวคิดที่เน้นศึกษาพฤติกรรมรวมหมู่ที่ได้รับความสนใจและมีการศึกษากันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ที่พยายามอธิบายถึงสภาวะที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหว และการเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวของคนจำนวนมาก เพื่อที่จะทำการอะไรบางอย่างในการสนับสนุนหรือคัดค้านการเปลี่ยนแปลงในกลุ่ม สังคม หรือ โลก ที่เขาเป็นส่วนหนึ่ง ดังที่ Turner และ Killian (1972 : 246) ได้นิยามขบวนการทางสังคมว่า เป็นการกระทำร่วมกันด้วยความต่อเนื่อง เพื่อส่งเสริมหรือยับยั้งการเปลี่ยนแปลงในสังคม หรือในกลุ่มที่ขบวนการทางสังคมเป็นส่วนหนึ่ง

Scott (1990) เห็นว่า ขบวนการทางสังคมเป็นตัวกระทำร่วมที่มาจากการเข้ามาร่วมกันของปัจเจกบุคคล ซึ่งมีจุดหมายร่วมกันในเรื่องของผลประโยชน์และอัตลักษณ์ร่วมกัน ความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า ขบวนการทางสังคมกับพรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ / กลุ่มกดดันทางการเมือง นั่นคือ ขบวนการทางสังคมมีการระดมมวลชน และมีจุดหมายสำคัญในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม โดยให้หมายถึงขบวนการต่อต้านทางสังคม (counter movement) ต่อขบวนการที่ต้องการจะรักษาสถานภาพเดิมของสังคมและต่อต้านขบวนการทางสังคม

ในส่วนของการศึกษาขบวนการทางสังคมนั้น Kriesi (1988) เสนอว่า ต้องไม่แบ่งแยกชีวิตทางสังคมทั้งในส่วนที่เป็นวิถีชีวิตปกติ (everyday life) และวิถีชีวิตไม่ปกติภายใต้การระดมทางการเมือง (non-routine of political mobilization) ออกจากกัน ทั้งนี้เพราะขบวนการทางสังคมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น

ในชีวิตปกติของสังคมโดยมีเครือข่ายของการจัดตั้งมากมายกำกับอยู่ มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตลอดจนมีการปฏิบัติการร่วมกันอยู่ โครงสร้างความสัมพันธ์เหล่านี้ถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำเรื่อยในกิจวัตรประจำวัน การปรากฏขึ้นของขบวนการทางสังคมโดยมีการระดมมวลชนจึงเป็นเพียงตัวกระตุ้นเท่านั้น

ขบวนการทางสังคม เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและมีการศึกษาอย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา แนวทางในการศึกษาขบวนการทางสังคมนั้นมีผู้เสนอไว้หลากหลาย แต่ที่ล้าคัมมียู่ 2 แนวทางคือ

1.) แนววิเคราะห์การระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) เป็นการศึกษาเชิงโครงสร้างที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยจะมุ่งวิเคราะห์ถึงเหตุผลของการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำกรซึ่งอยู่ในรูปแบบของปัจเจกบุคคล (individuals) หรือกลุ่ม (groups)

ประกาส ปันตบแต่ง (2540 : 19) เห็นว่า พื้นฐานสำคัญทางทฤษฎีของแนววิเคราะห์การระดมทรัพยากรคือ การพัฒนาจากทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์มหภาคและสังคมวิทยา โดยที่แกนหลักของทฤษฎีอยู่ที่ว่าชื่อ "Theory of Collective Action" ของ Olson (ดู Olsen 1965) ซึ่งได้อธิบายว่าปัจเจกบุคคลที่มีเหตุผลจะเข้าร่วมกระทำกรเพื่อให้ได้มาซึ่ง "ผลประโยชน์ของกลุ่ม" (collective goods) ถ้าต้นทุนของการเข้าไปมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลไม่มากไปกว่าผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคล

Klandermans และ Tarrow (1984 : 4-7) เสนอว่าองค์ประกอบหลักที่ใช้อธิบายการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำกรมี 3 ประการคือ

- 1.) การคำนวณผลได้ผลเสียของการเข้ามีส่วนร่วมของปัจเจก
- 2.) องค์กร เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อขบวนการทางสังคม ทั้งนี้เพราะองค์กรทำให้เกิดการลดต้นทุนการมีส่วนร่วม องค์กรช่วยเพิ่มโอกาสความสำเร็จมากกว่าที่ความสามารถของปัจเจกบุคคลพึงมีได้ เพราะองค์กรของขบวนการทางสังคมสามารถระดมทรัพยากรทางสังคมที่หลากหลายได้รวมทั้งมีทักษะความสามารถซึ่งปัจเจกบุคคลไม่มี
- 3.) ความคาดหวังในความสำเร็จ ปัจเจกบุคคลจะเข้ามีส่วนร่วมในขบวนการเมื่อเห็นว่าขบวนการจะก้าวไปสู่ความสำเร็จได้

ในขณะที่ Kitchelt (1991 : 329 - 330) ได้สรุปฐานคติเบื้องต้นของแนววิเคราะห์การระดมทรัพยากรไว้ 6 ประการอันได้แก่

1.) ปัจเจกบุคคลรู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ต้องการเกี่ยวกับความสำเร็จของการกระทำรวมหมู่ นั้น แสดงว่าเขามีความชัดเจนเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ และเหตุแห่งการกระทำรวมหมู่ ซึ่งเท่ากับว่าขบวนการทางสังคมเกิดมาจากความมีเหตุมีผล

2.) ปัจเจกบุคคลมีความสามารถที่จะคำนวณว่าสัดส่วนของผลได้ผลเสีย ของการเข้าไปมีส่วนร่วมของการกระทำรวมหมู่ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีความสามารถที่จะเข้าไปพิจารณาว่าควรจะใช้ยุทธวิธีกลวิธีอย่างไรในการกระทำรวมหมู่ ท่ามกลางโครงสร้างทางโอกาสที่ถูกกำหนดเอาไว้ เช่น จะใช้ความรุนแรงหรือยุทธวิธีไร้ความรุนแรง

3.) ความเดือดร้อน (grievances) ในสังคม เป็นสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมแต่ผู้ประกอบการของขบวนการ (movement entrepreneurs) เป็นตัวกระตุ้นเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนรูปมวลชนที่ไม่เป็นรูปเป็นร่าง และความต้องการของคนเหล่านี้ให้ประสานความร่วมมือและทำให้เกิดมีจุดประสงค์เดียวกันเป็นของขบวนการ นั้นหมายความว่าแนววิเคราะห์การระดมทรัพยากรให้ความสำคัญแก่องค์การเคลื่อนไหว (movement organization) ว่าเป็นกระดูกสันหลังของขบวนการทางสังคม

4.) ความรู้ แรงงาน ความสมานฉันท์ (solidarity) และความชอบธรรม (legitimacy) เป็นทรัพยากรที่สำคัญที่จะทำให้ขบวนการสามารถที่จะสร้างองค์การและมีความมีประสิทธิภาพในการต่อสู้เพื่อบรรลุเป้าหมายของขบวนการ

5.) ขบวนการทางสังคม การกระทำภายใต้โครงสร้างของโอกาสที่ไม่แน่นอน ซึ่งอาจเอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อการระดม รูปแบบของยุทธวิธีการต่อสู้ และความสำเร็จก็ได้ ปัจจัยนี้เรียกว่า โครงสร้างของโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure)

6.) แนววิเคราะห์การระดมทรัพยากร ยอมรับลักษณะของขบวนการทางสังคมในทัศนะที่กว้างขวางมาก ครอบคลุมกิจกรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการกระทำรวมหมู่ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ (belief) สิ่งที่ต้องการ (preference) ฯลฯ รวมทั้งความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมโดยการกระทำรวมหมู่ (collective mobilization)

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดดังกล่าวให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านองค์การ ไม่เฉพาะการเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงและการกำหนดขอบเขตของการเคลื่อนไหวด้วย และองค์การที่ให้ความสำคัญคือองค์การในระดับท้องถิ่นตามลำดับ (McAdam และ Gamson อ้างถึงใน Kitchelt, 1991) อย่างไรก็ตาม Kitchelt (1991) ได้เสนอเชิงวิพากษ์ว่า การให้ความสำคัญกับองค์การมากเกินไป อาจเป็นตัวขีดขวางความสำเร็จของการ

เคลื่อนไหว ดังนั้น ในการให้ความสำคัญกับองค์การความเคลื่อนไหว ควรสนใจบริบททางสังคมและวัฒนธรรมควบคู่กันไปด้วย ทั้งนี้เพราะองค์การมิใช่เป็นเพียงเครื่องมือของกิจกรรมรวมหมู่เท่านั้น แต่เป็นภาพสะท้อนของการเคลื่อนไหวในทางปฏิบัติด้วย และยังได้เสนอต่อไปด้วยว่า ในการศึกษาขบวนการทางสังคม จำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับโครงสร้างทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อขบวนการด้วย

กล่าวโดยสรุปสิ่งที่แนววิเคราะห์การระดมทรัพยากรต้องการอธิบายคือ กระบวนการของการกระทำรวมหมู่ (collective mobilization) และสรุปว่าการถูกรีดรอนเชิงเปรียบเทียบเป็นเงื่อนไขจำเป็นแต่ไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดกระบวนการทางสังคม (Kitschelt, 1991 : 330)

2.) แนววิเคราะห์ขบวนการทางสังคมใหม่ (New Social Movement) ซึ่งให้ความสำคัญในการศึกษาในประเด็นเชิงโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะในส่วนของการจัดตั้งอุดมการณ์ หรือ วัฒนธรรม ที่เป็นสาเหตุของการเกิดขบวนการทางสังคมเป็นหลัก

แนววิเคราะห์ดังกล่าว เป็นกรอบในการศึกษาที่เกิดขึ้นมาเพื่อหาคำตอบให้กับขบวนการทางสังคมนิรูปแบบใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นขบวนการด้านสิ่งแวดล้อม ขบวนการเพื่อสันติภาพ ขบวนการสตรี เป็นต้น ขบวนการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของปัญหาของความคับข้องใจใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้สภาพสังคมสมัยใหม่ (modernity) และเป็นขบวนการที่ทำลายโครงสร้างสังคม ความคิด วัฒนธรรมที่ลงหลักปักฐานของสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก

Scott (1991) ได้สรุปสาระสำคัญของกรอบในการวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของขบวนการสังคมใหม่ไว้ดังนี้

1.) ตั้งอยู่บนพื้นฐานในมิติของสังคมหรือประเด็นทางสังคม ขบวนการทางสังคมนิรูปแบบเก่ามีจุดเน้นอยู่ที่การเมืองแบบผลประโยชน์ เช่น ขบวนการแรงงานที่เกิดขึ้นเพื่อพิทักษ์หรือเพิ่มพูนสิทธิประโยชน์ของผู้ใช้แรงงาน การเรียกร้องต่อรองผลประโยชน์กับนายจ้างผ่านทางกระบวนการทางการเมือง การเรียกร้องเพื่อให้มีการขยายสิทธิทางการเมืองเลือกตั้ง การตั้งพรรคการเมืองเพื่อการมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ ขบวนการแรงงานที่ผ่านมาจึงเป็นการเคลื่อนไหวภายใต้กรอบของสิทธิของความเป็นพลเมือง (citizenship)

ตรงกันข้ามกับแนววิเคราะห์ขบวนการทางสังคมใหม่ ซึ่งเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทาง “สังคม” ที่ให้ความสนใจน้อยเกี่ยวกับมิติความเป็นพลเมือง กล่าวคือ ไม่ได้มุ่งเน้นไปที่เรื่องของอำนาจทางการเมือง (political power) แต่มีจุดเน้นอยู่ที่พื้นที่ทางวัฒนธรรม จุดมุ่งหมายของขบวนการทางสังคมใหม่จึงเป็นการระดมพลังมวลชนของประชาสังคม (civil society) ไม่ใช่เพื่อเข้ายึดกุมอำนาจรัฐ

2.) ขบวนการทางสังคมใหม่มีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ภายในประชาสังคม ไม่สนใจท้าทายรัฐโดยตรงแต่จะมุ่งพิทักษ์สังคมจากการถูกคุกคามจากการเติบโตของรัฐเทคโนโลยีแครต (technocratic state) หรือจากการเข้ามายึดครองภายใน (inner colonization) โดยรัฐเทคโนโลยีแครต

นัยสำคัญของสิ่งเหล่านี้ที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ในระดับสังคมวงกว้าง เป็นปรากฏการณ์ของสภาพสังคมใหม่ ไม่ได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ทางการเมือง ดังนั้นขบวนการสังคมใหม่จึงเป็นผลสะท้อนจากระบบทั้งหมดของสังคมกิจกรรมของขบวนการ จึงเป็นการสร้างนิยามใหม่ในความสัมพันธ์ภายในขบวนการทางสังคม และสร้างข่ายความสัมพันธ์

3.) ขบวนการทางสังคมใหม่ จะนำไปสู่การเปลี่ยนผ่าน ของการเปลี่ยนค่านิยมและการพัฒนาทางเลือกของอัตลักษณ์ของวิถีชีวิต (life-style identity) และสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคม

จุดมุ่งหมายของขบวนการจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคม ผ่านกระบวนการเปลี่ยนรูปของค่านิยมอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของบุคคล ขบวนการเหล่านี้จึงเป็นการสร้างและการยึดครอง และท้าทายเกี่ยวกับค่านิยม สัญลักษณ์ในสังคม จุดมุ่งหมายสูงสุดจึงอยู่ที่การสร้างทางเลือกของวิถีชีวิตแบบใหม่ และวาทกรรมเกี่ยวกับการก่อรูปใหม่ของปัจเจกบุคคลและเจตนารมณ์ร่วม แนวความคิดดังกล่าวถูกตั้งข้อสงสัยกันว่า มีอุดมการณ์และข้อเรียกร้องที่เกี่ยวข้องกับความคิดเรื่องความเป็นอิสระ (autonomy) ทั้งในส่วนที่เป็นความอิสระส่วนตัว (personal autonomy) คือการปลดปล่อยตนเองออกจากอุปสรรค และให้สำนึกในศักยภาพของตนเอง การท้าทายข้อจำกัดด้านเสรีภาพที่อยู่ในรูปของกฎหมาย หรือแนวทางปฏิบัติ ซึ่งเป็นการขยายอิสระภาพส่วนตัวและอิสระภาพของกลุ่มไปสู่เวทีทางการเมืองและการมีอิสระในการต่อสู้ (autonomy of struggle) โดยไม่มีขบวนการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องครอบงำ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือแนวความคิดดังกล่าวมุ่งต่อต้านอำนาจนิยม (anti-authoritarianism) และเน้นประชาธิปไตยทางตรงหรือรากหญ้า (grassroots democracy) มากกว่าประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน (representative democracy) (Scott, 1990)

สำหรับการก่อเกิดของขบวนการมวลชนนั้น Klein (1989) เสนอว่า ขึ้นอยู่กับการพัฒนาความสำนึกของกลุ่ม ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และความตึงเครียดของสังคมที่เกิดจากการก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรม Kladermans (1984) เห็นว่า โดยรูปแบบขององค์กร (organizational form) มีลักษณะสำคัญคือตั้งอยู่ในท้องถิ่นหรืออยู่บนกลุ่มเล็กๆ เกี่ยวพันกับประเด็นปัญหาเฉพาะ (specific) ซึ่งมักเป็นเรื่องท้องถิ่น กิจกรรมมีลักษณะขึ้น-ลงเป็นลูกคลื่น หรืออีกนัยหนึ่งคือมีการดำเนินกิจกรรมไม่เท่ากันแต่ละช่วง ลักษณะโครงสร้างขององค์กรเป็นโครงสร้างหลวมๆ หรือมีระบบอำนาจหลวมๆ และสมาชิกจะเข้าๆ ออกไม่แน่นอนทำให้มีการพูดถึงเครือข่ายทางสังคม (social network) แทนความเป็นองค์กร ซึ่งองค์กรดังกล่าวนี้จะมีลักษณะเป็นทางการหรือไม่ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายและอุดมการณ์ขององค์กรเป็นหลัก (Scott, 1990)

อาจกล่าวสรุปได้ว่า ในกระบวนการก่อเกิดของขบวนการทางสังคมนั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับความรู้สึกไม่พอใจต่อสภาพสังคมที่ดำรงอยู่แล้ว เงื่อนไขเรื่องกลุ่มและ/หรือองค์กร ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งมีความสำคัญต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำการ และมีอิทธิพลต่อการกำหนดขอบเขตการเคลื่อนไหว

2.3 แนวคิดประชาสังคม

การนำเอาแนวคิดประชาสังคม (Civil Society) มาอธิบายในการศึกษาคั้งนี้ เพื่อที่จะศึกษาการรวมตัวดำเนินกิจกรรมของภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา ที่มีการใช้ชื่อว่า "สงขลาประชาคม" ว่ามีการหยิบยืมแนวความคิดดังกล่าวมาใช้อย่างไร และ/หรือมีลักษณะคล้ายคลึงหรือแตกต่างกับแนวคิดดังกล่าวในลักษณะใด

แนวคิดเรื่องประชาสังคม (Civil Society) เป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานความคิดมาจากทฤษฎีทางสังคมในยุโรป แต่เดิมนั้นประชาสังคมกับรัฐ (State) มิได้แยกเป็นสองอย่างจากกันมีการใช้คำว่าประชาสังคมกับรัฐเป็นเสมือนคำๆ เดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากกรอบแนวคิดดั้งเดิมนั้น รัฐเป็นผู้ผูกขาดความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างเบ็ดเสร็จในทุกๆ ด้าน บัณฑิตบุคคลจะมีความสัมพันธ์กับสังคมได้ต้องผ่านรัฐ ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางเท่านั้น ประชาชนทั่วไปไม่มีสิทธิ หน้าที่ รวมไปถึงภารกิจทางการเมืองใดๆ นอกเหนือไปจากการแสดงการขึ้นตรงต่อรัฐและปฏิบัติตัวตามกฎหมายของรัฐ

ผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 18 และการเติบโตของลัทธิทุนนิยม ได้ปลดปล่อยผู้คนออกจากโครงสร้างทางสังคมแบบเดิมในระบบฟิวดัล ก่อให้เกิดวิถีชีวิตแบบใหม่และชนชั้นใหม่

ทางสังคมอันได้แก่ กลุ่มพ่อค้าวานิช คนกลุ่มนี้ได้สะสมความมั่งคั่งจนเริ่มมีอำนาจต่อรองทางการเมือง และได้พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อต่อรองผลประโยชน์ของตน โดยมีได้ผ่านกลไกหรือรูปแบบต่างๆ ที่รัฐกำหนด แต่เป็นการแสดงออกในฐานะ "ปัจเจกพลเมือง" ที่ต้องการมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคมโดยตรง คนชนชั้นใหม่กลุ่มนี้รู้ที่รู้จักกันในนามชนชั้นกลางที่มีความคิดอิสระ (critical public) เริ่มมีบทบาทมากขึ้น เริ่มคิด พุดคุย วิพากษ์วิจารณ์ รัฐ และนโยบายสาธารณะต่างรวมไปถึงศาสนจักรอย่างเปิดเผยในที่ชุมชนสาธารณะต่างๆ เช่นในร้านกาแฟ รวมทั้งการใช้สื่อสารมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์เป็นที่แสดงความคิดเห็น และเผยแพร่ความคิดเป็นอิสระที่อยู่นอกเหนือการควบคุมได้โดยตรงของอำนาจรัฐ ปรากฎการณดังกล่าวได้เปิดมิติใหม่ของ "การเมืองสาธารณะ" ขึ้นโดยได้สถาปนา "ปริมนทลสาธารณะ" หรือ public sphere (Habermas, 1989) พื้นที่สาธารณะดังกล่าวไม่ใช่พื้นที่การเมืองของรัฐ (political society) หรือพื้นที่ทางเศรษฐกิจของภาคทุน (economic society) แต่เป็นพื้นที่ของภาคประชาชนที่เรียกว่าประชาสังคมนั่นเอง ความหมายดังกล่าวนี้ เป็นความหมายที่สืบเนื่องต่อมาถึงแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัยในปัจจุบัน

แม้ว่ารากฐานทางประวัติศาสตร์ของแนวคิดประชาสังคม จะสัมพันธ์กับการคลี่คลายของประวัติศาสตร์ยุโรปในปลายศตวรรษที่ 17 ถึงต้นศตวรรษที่ 18 แต่ทว่ากระแสความตื่นตัวอย่างยิ่งในระดับโลกของวงวิชาการและวงการการเมืองร่วมสมัย ต่อฐานะความสำคัญของภาคประชาสังคมกลับมีจุดเริ่มต้นจากการเปลี่ยนแปลงในราวทศวรรษที่ผ่านมา นั่นคือ การล่มสลายของคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตเดิมและกลุ่มประเทศในยุโรปตะวันออก ในขณะที่รัฐทุนนิยมก็ประสบปัญหา ในสังคมเสรีประชาธิปไตย ความไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการและกลไกของรัฐในการจัดการกับปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ที่ขยายตัวซับซ้อนมากขึ้นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดวิกฤตศรัทธาของภาคประชาชนต่อรัฐ ปรากฎการณดังกล่าวทำให้แนวคิดประชาสังคมกลับมาได้รับความสนใจศึกษาอย่างจริงจังอีกครั้ง (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2540)

Fernandes (1994 : 319 - 346 อ้างถึงใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2540 : 45 - 46) ได้บททวนบทวิเคราะห์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของประชาสังคมร่วมสมัยทั่วโลก และได้ชี้ให้เห็นว่าประชาสังคมร่วมสมัยเป็นสถาบันอันเป็นรากฐานของประชาธิปไตย และประชาสังคมไม่เพียงจะต้องดำรงอยู่ หากยังจะต้องเสริมให้เข้มแข็งเพื่อสร้างสังคมที่มีดุลอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และสังคม

Lively and Reeve (1997 : 64 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิ้มมณี, 2542 ข : 34) เห็นว่าการเกิดขึ้นของประชาสังคมเป็นผลมาจากการพยายามแสวงหารูปแบบสังคมที่ดีงาม หรือสังคมที่มีอารยธรรม โดยให้ความสำคัญกับสิทธิและบทบาทของประชาชนในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือสมาคม เพื่อร่วม

มือกันหาทางแก้ปัญหาในสังคมและผลักดันนโยบายของรัฐ ดังนั้นประชาสังคมจึงไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่ในทุกสังคม แต่เป็นสิ่งที่พัฒนาขึ้นในสังคมสมัยใหม่ที่เป็นประชาธิปไตย

สำหรับคำจำกัดความของประชาสังคมนั้น แม้ว่ายังไม่มีคำจำกัดความที่ชัดเจนตายตัว เนื่องจากมีการให้ความหมายแตกต่างกันออกไปตามฐานคิด อย่างไรก็ตาม มีคำหลายซึ่งอยู่ในชุดความหมายเดียวกันหรือใกล้เคียงกันทั้งที่เป็นภาษาอังกฤษ เช่น Civility, Civil Society และที่เป็นภาษาไทย เช่น สังคมเข้มแข็ง สังคมประชา และประชาสังคม เป็นต้น ในส่วนของการนิยามความหมายนั้น มีการนำเสนอที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

Daimond (2537 : 5) เห็นว่าประชาสังคม เป็นเวทีแห่งชีวิตสังคมที่มีการจัดตั้งเป็นเอกเทศจากรัฐ และนอกเวทีทางการเมือง เป็นที่ซึ่งกลุ่มและผู้กระทำการทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ที่หลากหลาย มาร่วมกันแสดงตน เพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลและความคิด สร้างเอกลักษณ์ ความผูกพัน และความเชื่อร่วม (collective identities and beliefs) และมุ่งสู่จุดมุ่งหมายร่วม (collective goals) เพื่อเรียกร้องต่อรัฐ หรือเพื่อให้รัฐมีความสำนึกรับผิดชอบ (hold state officials accountable)

Bratton (1994 อ้างถึงใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2540 : 67) ได้นิยามประชาสังคมว่า หมายถึง The sphere of social interaction between the household and the state which is manifest in norms of community cooperation, structure of voluntary association and civic network. ซึ่งน่าจะแปลความหมายได้ว่า เป็นพื้นที่ของการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างประชาชนกับรัฐที่แสดงออกในรูปของบรรทัดฐานที่ก่อให้เกิดความร่วมมือกันเชิงชุมชน โครงการรวมตัวแบบอาสาสมัคร และเครือข่ายของความเป็นพลเมือง

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2542) เห็นว่า ประชาสังคมหมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (State) กับปัจเจกชน (Individuals) โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ (1) ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการแม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ และมีความร่วมมือกับรัฐได้ แต่ก็สามารถขึ้นนำกำกับและคัดค้านรัฐได้พอสมควร (2) ไม่ชอบลัทธิปัจเจกนิยมสุดขั้ว ซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แกร่งแย่งแข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มรวมหมู่และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่ม

นอกจากนี้ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2542) ยังได้ขยายความต่อไปอีกว่ากลุ่มหรือองค์เหล่านั้นจะต้องเกิดจาก (1) คนแปลกหน้า องค์กรประชาสังคม ต้องไม่ใช่คนในครอบครัวเดียวกันหรือเป็นเครือญาติกัน หรือมีแต่คนที่เคยใกล้ชิดกันเท่านั้น องค์กรดังกล่าวจะต้องเปิดรับสมาชิกที่เป็นคนอื่น คนไกลหรือคนแปลกหน้าให้มากที่สุดเท่าที่ทำได้ (2) มารวมตัวกันโดยสมัครใจ สามารถเข้าหรือออกจากสมาชิกภาพของกลุ่มหรือองค์นั้นได้โดยเสรี (3) การทำงานในองค์กรหรือกลุ่มนั้น ต้องเป็นไปอย่างค่อนข้างเท่าเทียมกัน แต่ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการบังคับบัญชาเลย แต่จะต้องไม่ทำงานหรือถือปฏิบัติกันแบบผู้ใหญ่กับผู้ย่อย

ในขณะที่ เกษียร เตชะพีระ (2540 : 123) เห็นว่า ประชาสังคมคือสถาบันอิสระที่อยู่นอกรัฐ สถาบันอิสระที่อยู่นอกรัฐดังกล่าวไม่ได้เป็นของประชาชนทั้งหมด มีที่เป็นของเอกชนด้วย ธุรกิจเอกชนก็รวมด้วย รากเหง้าหรือที่มาของคำนี้ ขอเพียงแต่เป็นเหล่าสถาบันที่อยู่นอกรัฐก็นับว่าเป็นประชาสังคม

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2540 : 41) มีความเห็นว่า ประชาสังคมในบริบทสังคมไทยนั้น ควรจะหมายถึงทุกๆ ส่วนของสังคมโดยรวมถึงภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนด้วย ถือว่าทั้งหมดเป็น Civil Society แต่ถ้าถือตามแบบตะวันตกแยก Civil Society คือส่วนที่อยู่นอก State นอกภาครัฐ แต่ในความหมายของตนหมายถึงทุกฝ่ายเข้ามาเป็น Partnership กัน

ลักษณะของประชาสังคม

Sales (1991 : 309 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิ้มมณี, 2542 ข : 35) กล่าวสรุปถึงลักษณะของประชาสังคมสมัยใหม่ว่ามีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1.) เป็นที่สำหรับรวมกลุ่มในรูปของสมาคม และการรวมตัวของสมาคม ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่ม กลุ่มคนกับสถาบันทางสังคม สถาบันทางสังคมกับสถาบันทางการเมืองและทางเศรษฐกิจทั้งหลาย

2.) เป็นที่สำหรับสร้างสรรค์อัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของสังคม (social identities) และรูปแบบการดำเนินชีวิต (life styles) ใหม่ทั้งหลายขึ้นมา

3.) มีความหลากหลายแต่ไม่แตกแยกและเป็นพลังผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง

4.) เป็นที่สำหรับการก่อตัวของมติมหาชน (public opinion) และการต่อสู้ช่วงชิงเพื่อเป็นผู้นำมติมหาชนระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่เป็นผลตามมา

5.) เป็นตัวเชื่อมโยงกับรัฐ รวมทั้งระบบเศรษฐกิจข้ามชาติ และที่เห็นได้มากขึ้นเรื่อยๆ ก็คือ เชื่อมโยงกับส่วนที่เป็นกิจกรรมในครอบครัวหรือกิจกรรมภายในของชีวิตประจำวันของผู้คน

6.) มีความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับระบอบประชาธิปไตย ในฐานะที่ระบอบดังกล่าวเป็นเงื่อนไข ประการหนึ่งที่ทำให้ประชาสังคมสามารถดำรงอยู่และพัฒนาต่อไปได้

ลักษณะของประชาสังคมในสังคมสมัยใหม่ดังกล่าว ชี้ให้เห็นบทบาทต่างๆ ของเครือข่ายของกลุ่มและสมาคมในการเชื่อมโยงระหว่างรัฐกับสังคมภายในสังคม และระหว่างสังคมกับสังคมอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากการทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างด้านที่เป็นกิจกรรมของปัจเจกชน (private sphere) กับด้านที่เป็นกิจกรรมสาธารณะ (public sphere) หรือสังคมการเมือง (political society) ซึ่งมีรัฐเป็นศูนย์กลางในการกำหนดนโยบาย รวมทั้งเชื่อมโยงกับสถาบันทางเศรษฐกิจและระบบเศรษฐกิจอื่น การเป็นแหล่งในการพัฒนาตนเองของผู้คนในสังคมและในการก่อตัวของมติมหาชน และการเป็นตัวเชื่อมภายในสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับกิจกรรมในชีวิตประจำวันเป็นต้น (อนุสรณ์ ลิ้มมณี, 2542 ข : 35 - 36)

กล่าวโดยสรุปแล้วประชาสังคมน่าจะหมายถึง การที่คนในสังคมมีจิตสำนึกร่วมกัน มีการรวมตัวกันแบบสมัครใจ และเป็นอิสระจากรัฐ ซึ่งแสดงออกถึงความร่วมมือกันโดยผ่านองค์กรที่หลากหลาย (อาจเป็นทางการและไม่เป็นทางการ) และมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อยๆ ของพลเมือง เพื่อทำการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล และความคิด รวมทั้งสร้างเอกลักษณ์ ความผูกพันและความเชื่อร่วมกัน และมุ่งสู่จุดมุ่งหมายร่วมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ หรือเรียกร้องต่อรัฐให้มีความรู้สึกรับผิดชอบ

และจากคำจำกัดความในข้างต้น สามารถชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติเฉพาะของประชาสังคมได้ ดังนี้ คือ ชี้ให้เห็นถึงความเกี่ยวพันกับจุดมุ่งหมายสาธารณะมากกว่าจุดมุ่งหมายส่วนบุคคล และมีความสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะพยายามจะได้รับผลประโยชน์จากรัฐ รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายในการระดมพลังและผลประโยชน์ จากการเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลต่างๆ ให้เข้ามารวมกลุ่มกัน และทำกิจกรรมร่วมกัน และสิ่งสำคัญในการรวมกลุ่มและกิจกรรมร่วมกันก็คือ จะต้องมีความคิด ความเชื่อและจิตสำนึกร่วมกัน

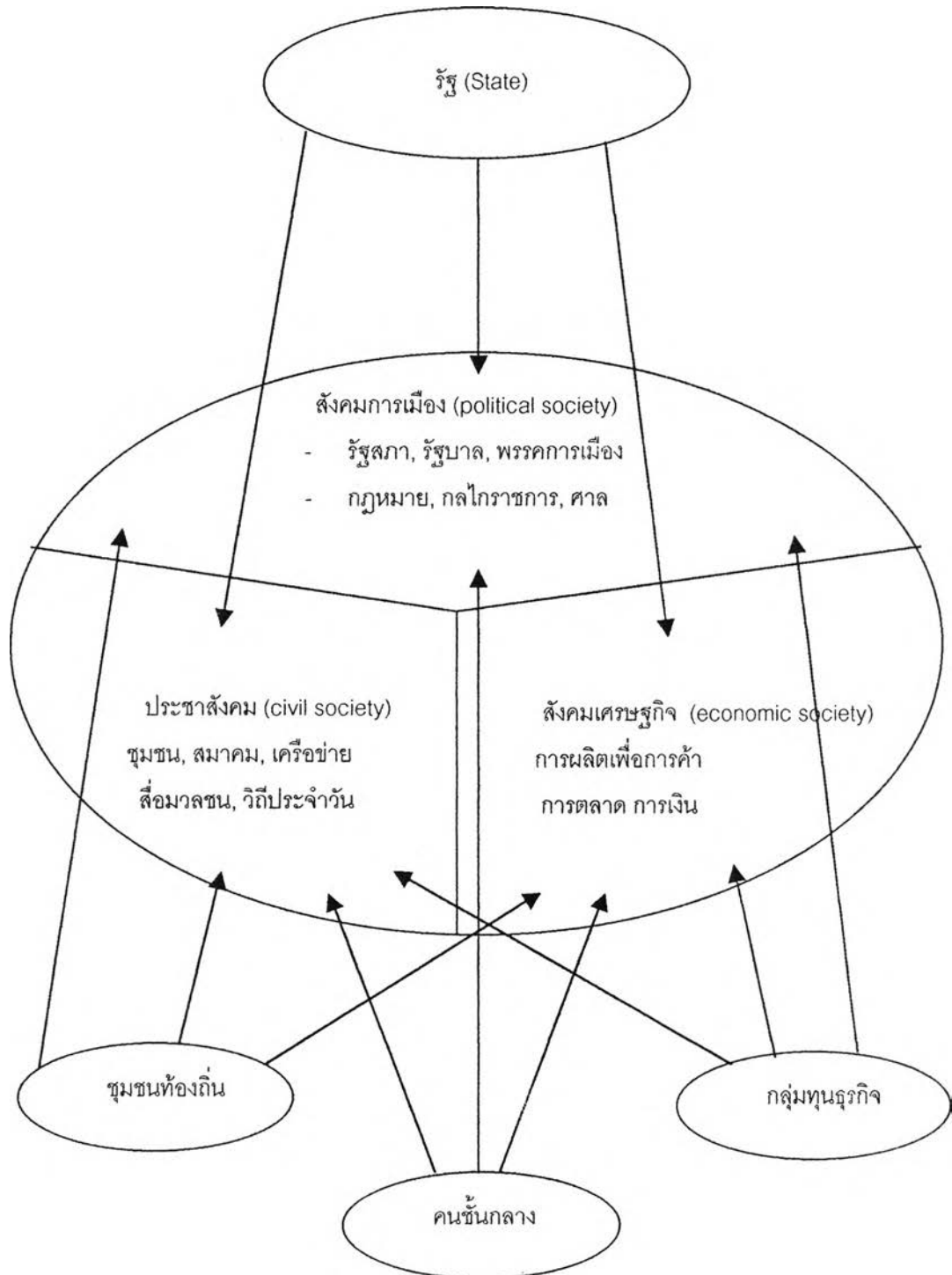
เพื่อให้เข้าใจภาพของประชาสังคมให้ชัดเจนขึ้น ดังนั้นจึงต้องมองภาพรวมของทุกปริมณฑลในสังคม ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมีความสนใจในตัวแบบที่ได้มีการแบ่งอย่างคร่าวๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ (กฤษฎา บุญชัย, 2541 : 21 - 22) ดังนี้

1.) สังคมการเมือง (political society) อันเป็นพื้นที่ทางการเมืองของรัฐในการควบคุมสังคมผ่านกลไกต่างๆ เช่น รัฐสภา พรรคการเมือง กฎหมาย ศาล ราชการ และสถาบันต่างๆ ในระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน การเข้าถึงพื้นที่ทางการเมืองมักจะถูกจำกัดให้ผ่านเพียงการเลือกตั้ง การเรียกร้องผ่านกลไกราชการ พรรคการเมือง หรือการใช้ระบบรัฐสภาเป็นตัวผูกขาด การตัดสินใจ ซึ่งในปัจจุบันภาวะ "ความเป็นตัวแทน" กำลังเป็นปัญหา เพราะไม่สามารถเป็นตัวแทนกลุ่มที่หลากหลายและซับซ้อนได้ เป็นเหตุให้ประชาชนเริ่มหันมาสนใจ "การเมืองสาธารณะ" ในพื้นที่ประชาสังคมมากกว่าแต่ก่อน

2.) สังคมเศรษฐกิจ (economic society) เป็นปริมาตรของระบบเศรษฐกิจ โดยมีการต่อสู้ของกลุ่มต่างๆ ในกระบวนการผลิตความสัมพันธ์ทางการผลิต การตลาด และการบริโภค ซึ่งมีอุดมการณ์ที่ยึดครองพื้นที่ในสังคมเศรษฐกิจปัจจุบันคือ ลัทธิทุนนิยมเสรี ที่ผ่านมาก่อนการเติบโตของทุนนิยมอุตสาหกรรม และกระบวนการเติบโตทางเศรษฐกิจ พื้นที่ทางเศรษฐกิจเป็นพื้นที่ของประชาชนในการทำมาหากิน ทำธุรกิจน้อยใหญ่ แต่ปัจจุบันการเติบโตของธุรกิจเอกชน บรรษัทขนาดใหญ่ กำลังเข้ายึดครองพื้นที่ดังกล่าว ส่งผลให้รัฐหันมาสนับสนุนภาคเอกชนเป็นตัวเบิกนำ หรือสัจฉริยะ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจขนาดที่ประชาชนมีบทบาทในพื้นที่ดังกล่าวน้อยลง

3.) ประชาสังคม (civil society) เป็น "พื้นที่การเมืองสาธารณะ" ของประชาชน ที่ต้องการมีปริมาตรของตนเอง ไม่ตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐและทุน หรือมีช่องทางเพียงแค่สังคมการเมือง สังคมเศรษฐกิจที่ถูกครอบงำโดยรัฐและทุน ประชาสังคมเกิดจากการก่อตัวของชนชั้นกลาง และต่อมาขยายตัวเปิดพื้นที่ให้กับคนหลายกลุ่ม หลายชนชั้น การแสดงออกทางการเมืองสาธารณะของประชาชนเป็นไปได้หลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นอาศัยสื่อสารมวลชน การดำเนินกิจกรรมพึ่งตนเองและกิจกรรมสาธารณะของชุมชน กลุ่มอาสาสมัคร องค์กรพัฒนาเอกชน หรืออื่นๆ ด้วยความที่ประชาสังคมเริ่มมีพลังมากขึ้น ทำให้ฝ่ายต่างๆ พยายามแย่งชิงการนำในพื้นที่ดังกล่าวผ่านกลไกทางอุดมการณ์ การสร้างวาทกรรม

แผนภาพที่ 1 แสดงปริมณฑลในสังคม และการต่อสู้ของฝ่ายต่างๆในสังคม

แผนภาพแสดงปริมณฑลในสังคม (กฤษฎา บุญชัย, 2541 : 23)

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า มีการต่อสู้เพื่อแย่งชิงพื้นที่ในปริมาณต่าง ๆ ทั้งทางด้านสังคมการเมือง สังคมเศรษฐกิจ และประชาสังคม โดยช่องทางการต่อสู้ของฝ่ายต่างๆ ในแต่ละปริมาณ เป็นดังนี้

รัฐ ควบคุมสังคมโดยอาศัยกลไกของรัฐ ซึ่งทั้งหมดอยู่ในสังคมการเมือง ได้แก่ รัฐสภา พรรคการเมือง กฎหมาย ศาล หน่วยราชการ และอื่นๆ ขณะเดียวกันก็พยายามเข้าไปควบคุมประชาสังคม โดยใช้กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ ผ่านสถาบันต่างๆ เช่น ครอบครัว ชุมชน โรงเรียน ที่ทำงาน สื่อสารมวลชน เป็นต้น ส่วนในสังคมเศรษฐกิจแต่เดิมรัฐพยายามควบคุม แต่ถูกกระแสผลักดันให้จำกัดบทบาทภายใต้แนวคิดทุนนิยมเสรี

ชุมชน ประชาชน ชนชั้นกลาง ที่ผ่านมาได้พยายามต่อสู้ในหลายปริมาณ ทั้งในสังคมการเมือง เช่นการเรียกร้องต่อรัฐ พรรคการเมือง การผลักดันกฎหมาย การต่อสู้ในศาล ขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ จะหันมาเน้นการต่อสู้ในภาคประชาสังคม เพื่อกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางเอกลักษณ์ วัฒนธรรมของตน (war of position) ผ่านสื่อมวลชน การดำเนินกิจกรรมสาธารณะของกลุ่มองค์กรต่างๆ และกดดันให้สังคมการเมืองตามกลไกของรัฐหดตัวลง ส่วนการต่อสู้ในสังคมเศรษฐกิจ ชุมชน ประชาชนก็พยายามที่จะดำเนินเศรษฐกิจของตน เช่น เศรษฐกิจชุมชน

กลุ่มทุนหรือธุรกิจ นอกจากจะควบคุมสังคมเศรษฐกิจแล้ว ยังได้เข้าไปสู่สังคมการเมืองแต่เริ่มแรก เช่น การสนับสนุนทุนแก่พรรคการเมือง การส่งตัวแทนเข้าไปในรัฐ หรือการกดดันให้รัฐออกกฎหมายคุ้มครองผลประโยชน์ของตน นอกจากนี้พยายามเข้าไปควบคุมประชาสังคมผ่านตลาดแรงงาน การสร้างกระแสลัทธิบริโภคนิยม ทุนนิยม เพื่อให้ประชาสังคมรับใช้ทุนนิยม

การแบ่งปริมาณตามแผนภาพดังกล่าวนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ซึ่งในความเป็นจริงยากที่จะแบ่งแยกได้อย่างเด็ดขาด ประเด็นสำคัญก็คือ ในทุกพื้นที่หรือปริมาณไม่ว่าจะเป็นสังคมการเมือง สังคมเศรษฐกิจ ประชาสังคม ล้วนมีการต่อสู้กัน ในแต่ละสังคมพลังของแต่ละปริมาณจะไม่เท่าเทียมกัน ในสังคมตะวันตก ประชาสังคม และสังคมเศรษฐกิจ ขยายตัวโดยมุ่งที่จะทำให้รัฐเล็กลง (less government) แต่ดูเหมือนว่า สังคมเศรษฐกิจจะชิงความเป็นเจ้า ขณะที่ประเทศโลกที่สาม สังคมการเมืองหรือรัฐใหญ่และเข้มแข็งมาตลอด ทำให้ประชาสังคมอ่อนแอจนแทบไร้พลังในการต่อต้านรัฐและทุน ในขณะที่สังคมเศรษฐกิจก็เติบโตขึ้นมาในกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเบียดขับภาคประชาสังคมและภาครัฐเช่นกัน (กฤษฏา บุญชัย, 2541 : 22 - 24)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะวิเคราะห์ว่าประชาสังคมควรเป็นอิสระจากรัฐหรือไม่ แต่มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเอาแนวคิดนี้มาช่วยอธิบายถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มสงขลาประชาคมว่า เกิดขึ้นจากประเด็นเป้าหมายใด และมีการหยิบยืมแนวคิดประชาสังคมมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมในลักษณะใด

2.4 แนวคิดเรื่องอำนาจและอิทธิพล

ในการศึกษาถึงบทบาทขององค์กรภาคประชาชนในนามสงขลาประชาคม ประเด็นสำคัญอีกประการที่จะต้องพิจารณานั้นคือ เรื่องเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการผลักดันให้การตัดสินใจให้การกำหนดนโยบายเป็นไปตามความต้องการของกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่ว่าข้อเสนอของกลุ่มได้รับการยอมรับมากน้อยเพียงใด

การที่สามารถผลักดันให้ข้อเสนอของกลุ่มได้รับการยอมรับ หรือสามารถที่จะยับยั้ง หรือแก้ไข ข้อเสนอของผู้อื่น ย่อมแสดงให้เห็นว่ากลุ่มเป็นผู้มีอำนาจ และอิทธิพลต่อการตัดสินใจ (สุจิต บุญบงการ, 2526 : 5) ดังนั้นแนวความคิดเรื่อง "อำนาจและอิทธิพล" จึงมีความสำคัญในการอธิบายบทบาทของกลุ่มสงขลาประชาคมได้ชัดเจนขึ้น

Lukes (1980 : 27 - 28) เห็นว่า อำนาจหมายถึงการที่บุคคลหนึ่งทำการตัดสินใจ อันมีผลการบังคับให้ผู้อื่นปฏิบัติการอย่างใดอย่างหนึ่งให้บรรลุเป้าหมายของส่วนรวม นั่นคือ อำนาจหมายถึงความสามารถทั้งที่เป็นจริง และความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม

Winter (1973 : 10) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง ความสามารถที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง กระทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อให้บังเกิดผล (ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ) ต่อพฤติกรรมฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

จากความหมายดังกล่าวอาจสรุปได้ว่า อำนาจ หมายถึง ฝ่ายมีอำนาจสามารถที่จะทำให้อีกฝ่ายกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อประโยชน์ของตนเองและส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม Lukes (1980 : 11 - 25) เห็นว่า อำนาจ สามารถพิจารณาได้เป็น 3 มิติ ดังนี้คือ

1.) อำนาจในมิติเดียว (one-dimensional view) พวกที่มองอำนาจในมิติเดียวนั้น คือพวกพหุนิยม (Pluralist) โดยมองว่าอำนาจเป็นเรื่องพฤติกรรมในการตัดสินใจในประเด็นปัญหาที่มีความขัดแย้งระหว่างผลประโยชน์ต่างๆ ที่มองเห็นได้ เพื่อออกมาเป็นทางเลือกนโยบาย โดยการมีส่วนร่วมทางการเมือง

2.) อำนาจในสองมิติ (two-dimensional view) เป็นการมองอำนาจในมิติแรกและมิติที่สอง โดยขยายออกไปถึงการไม่ตัดสินใจในฐานะการตัดสินใจประเภทหนึ่ง และยังคงรวมไปถึงการป้องกันไม่ให้มีการตัดสินใจในสิ่งที่อาจเป็นประเด็นปัญหา

3.) อำนาจในสามมิติ (three-dimensional view) เป็นการมองอำนาจที่รวมไปถึงการตัดสินใจไม่ให้ประเด็นปัญหากลายเป็นการเมือง โดยวิธีการต่างๆ ซึ่งไม่ใช่วิธีการทางการเมือง เช่น การครอบงำทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ผู้ไม่มีอำนาจตัดสินใจไม่รู้ถึงผลประโยชน์ที่แท้จริงของตนเอง (real interests)

ส่วนความหมายของคำว่าอิทธิพลนั้น Katz and Kahn (1966 : 218 อ้างถึงใน ชุตินา สุมน, 2541 : 41) เห็นว่า หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ซึ่งคนหนึ่งกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของอีกฝ่ายหนึ่งให้กระทำการไปในทางที่เกิดผลตามที่ตั้งใจเอาไว้

จากความหมายของคำว่า อำนาจ และอิทธิพลนั้น จะเห็นได้ว่า มีความใกล้เคียงกัน แต่ก็มีข้อแตกต่างระหว่างอำนาจกับอิทธิพล โดยอิทธิพลจะมีน้ำหนักน้อยกว่าอำนาจ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ผู้มีอำนาจ หรือผู้มีอิทธิพลต่างก็อาจจะต้องใช้วิธีการต่างๆ ที่คล้ายคลึงกัน ทั้งการขู่บังคับ การใช้กำลัง การใช้เล่ห์ให้บรรลุผลตามความต้องการ การโน้มน้าวจิตใจผู้อื่น การให้กำลังใจ และการชักชวนรวมกัน หรือแยกกันตามกาลเทศะ หากประสงค์จะให้ผู้อื่นปฏิบัติตามให้เป็นไปตามประสงค์ของตนและเพื่อส่วนรวม (ติน ปรัชญพฤทธิ, 2529 : 555 - 557)

จะเห็นได้ว่า ในระบบการเมืองนั้น อำนาจและอิทธิพลเป็นหัวใจของกระบวนการทางการเมือง เนื่องจาก อำนาจทางการเมืองนั้นเป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการของการต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มต่างๆ จนบางครั้งมีผู้กล่าวว่า การเมืองเป็นเรื่องของอำนาจ (ม.ร.ว. พฤษติสาณ ชุมพล, 2529 : 9 - 10)

และเพื่ออธิบายถึงบทบาทของกลุ่มสงขลาประชาคม ว่าการหยิบยืมแนวคิดประชาสังคมมานั้นนั้นสามารถสามารถเสริมสร้างอำนาจพลเมือง เพื่อการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาหรือทำให้ข้อ

เสนอของกลุ่มได้รับการยอมรับจากองค์การภาครัฐในพื้นที่ได้มากนักน้อยเพียงใดนั้น จะอาศัยแนวคิดของ Dahl (1963 อ้างถึงใน สุจิต บุญบงการ, 2526 : 12) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่องอำนาจไว้ โดยกล่าวว่าวิธีการที่จะศึกษาว่าผู้กระทำการทางการเมืองคนใด หรือกลุ่มใด มีบทบาท และอิทธิพลทางการเมืองมากหรือน้อยเพียงใดนั้น สามารถพิจารณาได้จาก

- 1.) จำนวนบุคคลที่ปฏิบัติตามความต้องการของอีกบุคคลหนึ่ง มีมากน้อยเพียงใด
- 2.) การที่บุคคลหนึ่งปฏิบัติตามความต้องการของอีกบุคคลหนึ่งนั้น ปฏิบัติด้วยความลำบากใจเพียงใด ยิ่งปฏิบัติตามด้วยความลำบากใจเท่าไร แสดงว่าผู้ที่ให้ปฏิบัติเช่นนั้นมียุทธิพลมาก
- 3.) มีความน่าจะเป็นไปได้ (probability) ที่บุคคลจะปฏิบัติตามความต้องการของอีกบุคคลหนึ่งเพียงใด
- 4.) ดูว่าเรื่องราวที่บุคคลหนึ่งปฏิบัติตามอีกบุคคลหนึ่งนั้น มีมากน้อยเพียงใด
- 5.) ดูว่าบุคคลหนึ่งสามารถทำให้คนจำนวนมากน้อยเท่าไร ปฏิบัติตามความต้องการของตน

วิธีการทั้ง 5 ประการนี้ แม้ว่าจะไม่สามารถวัดอิทธิพล หรือเปรียบเทียบอิทธิพลระหว่างบุคคลต่างๆ ได้อย่างสมบูรณ์ แต่แสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีอำนาจอิทธิพล คือ ผู้ที่สามารถผลักดันให้การกำหนดนโยบายเป็นไปตามความสามารถ ความประสงค์ของตน หรือสามารถยับยั้งเปลี่ยนแปลงนโยบายของผู้อื่นที่ตนไม่เห็นด้วยได้ ดังนั้นเมื่อนำเอามาใช้เป็นเกณฑ์ในการศึกษาได้ว่ากลุ่มสงขลาประชาคมมีความสามารถที่จะเสริมสร้างอำนาจของกลุ่มเพื่อการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา รวมไปถึงการผลักดันนโยบาย หรือแนวทางการปฏิบัติขององค์กรของรัฐในพื้นที่ให้เป็นไปตามความต้องการของกลุ่มได้หรือไม่

กล่าวโดยสรุป การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ให้ความสนใจศึกษาถึงการก่อตัวและพัฒนาการขององค์กรสงขลาประชาคม และการนำแนวคิดประชาสังคมมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม ดังนั้น จึงใช้แนวคิดเรื่อง "เศรษฐกิจการเมือง" มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ของจังหวัดสงขลา อันเป็นผลทำให้เกิดขบวนการประชาชนขึ้นเพื่อตอบโต้กับการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ และ/หรือรวมไปถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดในท้องถิ่นอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อตอบโต้กับสิ่งที่เกิดขึ้น ก่อให้เกิดการรวมตัวของประชาชนเป็นองค์กรต่างๆ ซึ่งนำไปสู่การเคลื่อนไหวตัวเข้าร่วมมือกันดำเนินงานในนามสงขลาประชาคมโดยมีการนำ

แนวคิดประชาสังคมมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงาน ดังนั้นในการศึกษาจึงได้นำและใช้แนวคิด "ประชาสังคม" มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ถึงการการก่อตัวและ/หรือการเกิดขึ้นของขบวนการดังกล่าวว่ามีหีบห่อการแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในลักษณะเช่นไร มีบทบาทในการดำเนินงานอย่างไร รวมไปถึงการจัดองค์กรในการดำเนินงาน รวมไปถึงการเคลื่อนไหวในการดำเนินงานหรือการผลักดันนโยบายต่างๆ ของขบวนการสงขลาประชาคม

และเพื่อความครอบคลุมในการศึกษาถึงลักษณะการก่อตัวและการเคลื่อนไหว รวมไปถึงการดำเนินงานของประชาชนและองค์กรประชาชนที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดสงขลา จึงได้นำแนวคิด "ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม" มาร่วมใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าว เนื่องจากเป็นแนวคิดที่เน้นศึกษาพฤติกรรมรวมหมู่ และพยายามอธิบายสภาวะที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวและการเข้าร่วมเคลื่อนไหวของคนจำนวนมาก เพื่อที่จะกระทำการบางอย่างในการสนับสนุนหรือคัดค้านการเปลี่ยนแปลงในกลุ่ม สังคม หรือโลกที่เขาเป็นส่วนหนึ่ง

ในการพิจารณาถึงบทบาทขององค์กรสงขลาประชาคม ในการดำเนินการเรียกร้องหรือผลักดันความต้องการขององค์กรนั้น แนวคิดเรื่องอำนาจและอิทธิพลจะช่วยให้เข้าใจถึงโครงสร้างอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน และกระบวนการเสริมสร้างอำนาจประชาชนจากการนำแนวคิดประชาสังคมมาใช้ในการดำเนินงานของสงขลาประชาคมนั้น ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างอำนาจเช่นไร รวมไปถึงองค์กรสามารถแสดงบทบาทให้เป็นที่ยอมรับทั้งจากรัฐและ/หรือหน่วยงานราชการในท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด